

PAPER DETAILS

TITLE: SEYH-I SEB'ALIK KURUMU VE OSMANLI ESNAF TESKILATI İÇİNDEKİ YERİ

AUTHORS: Mehmet DEMİRYÜREK

PAGES: 17-42

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2580851>

ŞEYH-İ SEB'ALIK KURUMU VE OSMANLI ESNAF TEŞKİLATI İÇİNDEKİ YERİ

Mehmet DEMİRYÜREK*

Özet

Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde yer alan belli başlı yöneticilerin Şeyh, Ahi Baba, Kethüda, Nakip ve Yiğitbaşı olduğu genel kabul gören bir görüştür. Şeyh-i Seb'a'dan genellikle hiç bahsedilmez. Oysa Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde yer alan inşaat iş kolu ve bu iş koluna bağlı olarak çalışanların genel lideri Mimarbaşı iken onun yetki alanı dışında kalan tüm esnaf grubunun lideri Şeyh-i Seb'a'ydı. Her esnaf grubunun Şeyh veya Ahi Baba adı verilen bir lideri olduğu için Şeyh-i Seb'alar şeyhler şeyhi anlamına gelen Şeyhü'l-Meşâyih veya Şeyhü's-Şüyûh unvanlarını da kullanmışlardır. Ancak bu unvanı kullananların aslında birer Şeyh-i Seb'a olduğu bugüne kadar anlaşılamamıştır. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı bölgelerinde Şeyh-i Seb'a, Şeyh ve Ahi Baba unvanları eşanlamlı olarak kullanılmıştır. Bazen bu kavramlar birbirine karıştırılmış ve konuya kesin bir açıklama getirilememiştir. Bundan dolayı araştırmanın amacı Osmanlı esnaf teşkilatı içinde bulunan Şeyh-i Seb'a, Şeyh ve Ahi Baba kavramlarını bu konuda bugüne kadar ileri sürülen görüşleri değerlendirerek arşiv belgeleri ışığında açıklığa kavuşturmadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, esnaf, Şeyh-i Seb'a, Ahi Baba, Şeyh, Kıbrıs

THE ŞEYH-I SEB'A INSTITUTION AND ITS PLACE IN THE OTTOMAN GUILD SYSTEM

Abstract

According to the common opinion, the Ottoman tradesmen's leaders were Şeyh, Ahi Baba, Kethüda, Nakip and Yiğitbaşı. It must be stated that little is known concerning the Şeyh-i Seb'a as one of the leaders of the tradesmen in the Ottoman city. In fact the tradesmen working in the constructions were under the chief architect (Mimarbaşı) while the all other tradesmen which were out of authorization of Mimarbaşı were under the control of Şeyh-i Seb'a. The Şeyh-i Seb'as also used the titles of Şeyhü'l-Meşâyih and Şeyhü's-Şüyûh. Owing to the fact that all craft guilds in the Ottoman Empire had a chief called Şeyh or Ahi Baba, sometimes the Şeyh-i Seb'as were also called Şeyhü'l-Meşâyih or Şeyhü's-Şüyûh. Therefore, it must be stated that sometimes the titles of Şeyh-i Seb'a, Şeyh and Ahi Baba were used in some regions of the Ottoman Empire, as synonymous titles. However, these concepts have not been explained yet and sometimes these titles have been confused with each other. Thus, the aim of this study is to describe the Şeyh-i Seb'a, Şeyh, Ahi Baba and reveal their places in the organisation of the tradesmen in the Ottoman Empire in the light of the archival materials.

Keywords: Ottoman administration, organization of tradesmen, Şeyh-i Seb'a, Ahi Baba, Şeyh, Cyprus

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum/Türkiye, mehmetdmryrk@gmail.com

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyet gösteren esnaf teşkilatı ile ilgili olarak günümüzde yapılan çalışmalarda genellikle esnaf teşkilatının lideri olarak Şeyh ve Kethüda isimleri verilmektedir. Muallim Naci (1979: 506), Mehmet Salahi (1896: 77-78), Şemsettin Sami (1900: 792), Ali Nazima ve Reşat (1901: 478), Mustafa bin Şemsettin El Karahisari (1901: 566) ve Ali Seydi (1912: 592) gibi Osmanlı sözlük yazarları sözlüklerine “şeyh” maddesini almış olmakla birlikte bu kelimeyi “esnaf şeyhi” olarak değerlendirmemişlerdir. “Kethüda” kelimesi ise yukarıdaki sözlük yazarlarından sadece Ali Seydi tarafından yazılan Kamus-ı Osmani adlı sözlük ile Şemsettin Sami'nin yazdığı Kamus-u Türki adlı sözlüklerde esnaf lideri olarak kaydedilmiştir. Ali Seydi Esnaf Kethüdası ifadesini “Esnaftan her birinin işlerini gören, verdiklerini toplayan, beyinlerindeki ihtilâfâtı hal ve fasl eden adam” olarak açıklamıştır (1912: 50). Şemsettin Sami ise kethüda kelimesini “Her esnafın hükümetçe işlerini gören ve kendilerinin kefalet ve sair işlerine bakan ve vergilerini toplayan adam ki içlerinden intihab olunub hükümet tarafından tasdik olunur.” (1901:123) şeklinde tanımlamıştır. Redhouse, Turkish and English Lexicon adlı sözlüğünde “şeyh” kelimesini “esnaf şeyhi” olarak açıklamaz fakat kethüda kelimesini esnaf ile ilişkilendirir ve “a warden of a guild” (1890: 1524) olarak ifade eder. Bununla birlikte yukarıdaki sözlüklerden hiç birisi Şeyh-i Seb'a kavramını içermez. Osmanlı esnaf teşkilatı ile ilgilenen Ergin (1922), Uluçay (1942), Sertoğlu (1958), Parmaksızoğlu (1968; 1976), Gürata (1975), Ruhani (1976), Baer (1963; 1980), Ergenç (1980; 1995), Oğuzoğlu (1986), Tabakoğlu (1986), Marcus (1989), Çadircı (1997), Kal'a (1994; 1998), Kur'an (1999), Evren (1999) Koçu (2002), Yediyıldız (2003), Demirel (1999; 2006; 2002), İnalçık (2007), Düzbakar (2008), Yıldırım (2008) ve Faroqhi (1994; 2006; 2011a; 2011b) gibi araştırmacılar esnaf lideri olarak Şeyh ve Kethüda'dan bahsederler ama Şeyh-i Seb'a kavramına yer vermezler. 9-12 Mayıs 2002 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri” başlıklı toplantıda esnaf ve esnaf teşkilatı ile ilgili pek çok bildiri sunulmasına rağmen bu bildirilerde Şeyh-i Seb'alık kurumundan bahsedilmemiştir.

Buna karşılık her ikisinin de kaynağı Hüseyin Hüsamettin tarafından yazılan Amasya Tarihi adlı eser olduğu anlaşılan Çağatay (1997: 161-162) ve Pakalın (1993:134-135) bu makamdan bahsetmişler, fakat Şeyh-i Seb'anın sadece “esnaf şeyhlerinden” biri olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir. Çoruh (2008: 267) da Şeyh-i Seb'adan bahseder ancak Kıbrıs'ta bulunan bütün esnafın “mimar, çilingir, neccâr, doğramacı” dahil, Şeyh-i Seb'aya bağlı olduğunu belirtir ve “bütün bu esnaf

Kıbrıs'ta şeyh-i seb'a denilen şeyhe (muhtesip) ve o da kadılara karşı sorumluydu" ifadesiyle Şeyh-i Seb'ayı muhtesip zannederek yanlış bir yorumda bulunur. Çoruh ayrıca çalışmasının 323. sayfasında "Osmanlı Devleti'nde yaygın olmamakla beraber, belgeler Kıbrıs'ta esnaf şeyhlerine Şeyh-i Seb'a adı verildiğine dair kanıtlar sunmaktadır", "Esnaf şeyhi olarak isimlendirilen Şeyh-i Seb'a, Kıbrıs için bir çeşit lonca şeyhi ismi olarak değerlendirilebilir" ve eserinin 324. sayfasında da "Kadı ayrıca mimarın müdahalesiyle vuku bulan belirsizliği ortadan kaldırmak amacıyla, Kıbrıs mimarının da öncelikle şeyhe [Şeyh-i Seb'aya] bağlı olduğunu vurgulamıştı" diyerek yanlış yorumlarını sürdürür. Cohen (2003: 185) ifadeyi doğru olarak okuyamadığı için herhangi bir açıklayıcı yorumda bulunmamıştır. Şeyh-i Seb'a kavramını ilk ve büyük ölçüde kısaca ve doğru olarak açıklayan Mehmet Genç (2007: 295) olmuştur. Ancak onun açıklaması da eksiklikler içermektedir. Wilkins (2010: 247-271) Halep, Trablusşam ve Şam'daki Şeyh-i Seb'alık kurumu hakkında önemli bilgiler vermekte ama kurumun niteliğini tam olarak ortaya koyamamaktadır. Sonuç olarak açıkça anlaşılmaktadır ki Şeyh-i Seb'a kavramı ve bu kavramla bağlantılı olan Şeyhü'l-Meşâyih ve Şeyhü's-Şüyüh kavramları bugüne kadar tam ve doğru olarak açıklanamamış ve böyle bir kurumun Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerinde bulunduğu ve esnaf teşkilatı içinde önemli bir yer işgal ettiği ortaya konulamamıştır. Bu nedenle bu çalışmada ilk olarak Şeyh-i Seb'a, Şeyhü'l-Meşâyih ve Şeyhü's-Şüyüh kavramları belgelere dayalı olarak izah edilecek, Şeyh-i Seb'aların esnaf teşkilatı içindeki yeri açıklanacak ve Şeyh-i Seb'a adı verilen esnaf liderlerinin Kıbrıs, Trablusşam, Şam, Halep, Amasya, Erzincan, Merzifon, Bursa ve Musul'da mevcut oldukları, arşiv belgeleriyle ortaya konulacaktır. Böylece Osmanlı Esnaf teşkilatı liderlerinden birinin de Şeyh-i Seb'a unvanını taşıdığı, onun esnaf şeyhlerinin tümünün üzerinde bir makamı temsil ettiği ve bu kurumun imparatorluğun belirli bir bölgesine mahsus olmayıp birbirinden çok uzak bölgelerde mevcut olduğu ispatlanmış olacaktır. Bu çalışmada ikinci olarak ise Şeyh ve Ahi Baba kavramlarının Osmanlı esnaf teşkilatı içerisindeki mahiyeti belgelerle izah edilecek ve her iki unvanın Şeyh-i Seb'a ile bağlantısı açıklanarak Osmanlı esnaf teşkilatı liderliği için yeni bir model teklif edilecektir.

1.Şeyh-i Seb'a Kavramı

1811 yılında Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Seyyid Ahmet bin Mustafa Lefkoşa mahkemesine müracaat etmiştir. İddiasına göre, Kıbrıs'ın fethinden beri debbağ, babuşçu, basmacı, boyacı, çulha, kazzâz, terzi, saraç, ısladıcı, yorgancı, keçeci, çankar, demirci, nalbant, bakırcı, kalaycı, dökmeci, kuyumcu, bıçakçı, nalçacı, aşçı, bahçeci, attâr, tüfenkçi, mumcu, berber ve bunlara bağlı diğer esnaftan olup sanatlarında kemâle ermiş olanlar Şeyh-i Seb'a huzurunda "kalfa ve usta" oluyorlardı. Fakat Kıbrıs Mimarbaşı Mihail, Şeyh-i Seb'a Ahmet Efendi'ye "Senin beratında esnaf-ı mezkûr mestûr

ve münderic değildir.” diyerek eskiden beri uygulana gelen adetlere itiraz etmişti. Bu durum ise düzen bozucuydu. Dolayısıyla Şeyh-i Seb’a Ahmet Efendi, sanatında kemâle ermiş olanların “kalfa ve usta” çıkıp izin almaları gerektiğinde ve yukarıda sayılan esnaf üzerine o esnaf arasından Şeyh, Nakib ve Yiğitbaşı atanması söz konusu olduğunda eskiden beri olageldiği üzere esnaf ustaları ile Şeyh-i Seb’a’nın yetkili olmasını talep ediyordu. Ona göre, Mimar Mihail’in itirazının ve sataşmasının önlenmesi ve mevcut düzenin korunması için yukarıda belirtilen esnafın isimlerinin açıkça yazıldığı bir emr-i şerif mahkeme aracılığıyla İstanbul’da talep olunmalıydı. Lefkoşa Naibi Mehmet Aziz Efendi onun bu dileğini bir yazıyla İstanbul’a iletmiştir. İstanbul’daki Divan-ı Hümayun kayıtları incelendikten sonra İstanbul Kadısı Mevlana Mustafa Edip Efendi’den görüş istenilmiştir (KŞS, Defter No:28: 103-104). Peki kim haklıydı? Mimar Mihail mi? Şeyh-i Seb’a Seyyid Ahmet bin Mustafa mı? Ayrıca Şeyh-i Seb’a kimdi?

Mehmet Genç, Osmanlı toplumunda “İnşaat sektörü dışında kalan esnaf örgütlerinin tamamı, ayrı bir grup olarak kendi seçtikleri ve yerine göre ‘Şeyh-i Seb’a veya ‘Ahi Baba’ diye isimlendirdikleri bir şeyhin genel nezareti altında bulunmakta idiler.” derken bu unvanı taşıyan kişinin esnaf örgütlerindeki “Şeyh veya Ahi Baba’dan, isim benzerliğine rağmen, fonksiyon bakımından farklı olduğunu tasrih etmek gerekir.” demişti (Genç, 2007: 295). Bu tanımlamaya göre Şeyh-i Seb’a ile Ahi Baba aynı kişidir, ancak klasik esnaf örgütlerindeki Şeyh ve Ahi Baba’dan farklıdır. Bir başka deyişle inşaat iş kolu dışında kalan esnaf grubunun lideri Şeyh-i Seb’a ya da Ahi Baba adını taşımaktadır. Wilkins ise Suriye vilayetlerini incelerken Osmanlı esnafını genel olarak ikiye ayırıp Şeyh-i Seb’a’nın inşaat iş kolu dışında kalan esnafın lideri olduğunu belirtmemekle beraber Mehmet Genç gibi Şeyh-i Seb’a’lık ve Ahi Babalık makamlarını tek kişide birleştirmekte ve bu makamın şehirdeki bütün esnaf loncaları üzerinde “sınırlı otoriteye sahip bir makam” olduğu sonucuna varmaktadır (Wilkins, 2010: 249). Ona göre, Ahi Baba’nın/Şeyh-i Seb’a’nın otoritesini tamamlayan bir de Şeyhü’l-Meşâyih denilen kişi vardı ama “Ahi Baba/Şeyh-i Seb’a ile Şeyhü’l-Meşâyih’in yetkilerini kesin olarak bölen bir çizgi muhtemelen yoktu ve sık sık karşılıklı işbirliği gerekliydi.” (Wilkins, 2010: 250). Wilkins son olarak Abdülkerim Rafek’in görüşünü eleştirerek aktarmakta ve Ahi Babaların/ Şeyh-i Seb’aların “şerif” olan debbâğlara, şeyh-ül debbâğın denilen şeyhlerin de “şerif” olmayan debbâğlara başkanlık etmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Wilkins, 2010: 265).

Amnon Cohen Osmanlı Kudüsünde Loncalar adlı eserinde bu konuya değinmekte ve incelediği arşiv belgelerinde “bir Şeyhü’l-Meşâyih ya da ‘bütün reislerin başı’ konumundaki benzer bir kişinin varlığından” söz edilmediğini belirtmektedir.

Ona göre “Bununla birlikte, daha önce çeşitli bölümlerde de belirtildiği gibi, Kudüs (ve Trablusşam) mahkeme sicillerinde geçen ve belki de aynı kurumun farklı bir versiyonuna işaret eden ‘ahi baba’ diye bir başka terim vardır.” (Cohen, 2003: 185). Cohen’e göre, “loncaların idarî ve ekonomik bağlamında kullanılan bütün yetkileri verme konumunda olan kadı, anlaşıldığı kadarıyla kendi otoritesini bir ‘şeyhlerin şeyhine’ devretmiştir. Çok sayıda loncanın varlığıyla ve onların geniş yelpazeli faaliyetleriyle hayati önem kazanan bir makamdı bu.” (Cohen, 2003: 186). Cohen de bazen Ahi Baba ile Loncalar şeyhi makamlarını birleştirmektedir. Ona göre, “1754’te Kudüs’ten birçok lonca üyesinin imzalayarak İstanbul’a gönderdiği bir dilekçede, kentte uzun süredir görülen bir boşluğun giderilmesi istenmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu’nun her tarafında genel düzen, kentsel lonca yapısının başında ‘lonca(lar) şeyhi ve ahi baba’ olarak atanan bir kişinin bulunmasıydı” (Cohen, 2003: 188). Yazarın burada ‘loncalar şeyhi ve ahi baba’ olarak ifade ettiği kavram, kendi deyimiyle, “Metindeki tam ibare biraz hatalı kaleme alınmıştır. İkinci kısımdaki ahi baba doğru yazılırken ilk kısım fonetik işaret noktalarından yoksundur. Dolayısıyla şeyh-i seyf ya da şeyh-i seb’e olarak okunması mümkündür ki bu da ancak bir kâtip hatası olabilir. Kanımca ibarenin şeyh-i sınıf olarak okunması gerekir.” (Cohen, 2003: 188). Halbuki söz konusu ifade, bizim bir arşiv belgesinde gördüğümüz gibi muhtemelen “Şeyh-i Seb’a ve Ahi Baba” şeklindedir ve Ahi Baba ile Şeyh-i Seb’a’nın aynı manaya geldiğini belirtmektedir. Fakat araştırmacı Şeyh-i Seb’a kavramını bilmediği için ifadeyi doğru okuyamamıştır. Sonuç olarak yazar, Şeyh-i Seb’a kavramından bahsetmemekte ve şeyhler şeyhi kavramını da ‘ahi baba’ kavramıyla açıklamaktadır. Ona göre Ahi Baba ‘loncaların genel reisi’dir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan bir belge, KŞS’nde bulunan bazı tutanaklar ve Kıbrıs Şeyh-i Seb’ası Cafer Efendi’nin defterinde bulunan bazı kayıtlar Şeyh-i Seb’a, Ahi Baba ve Şeyhü’l-Meşâyih kavramlarını hem merkezî idare hem de yerel yönetim açısından açıklığa kavuşturmaktadır. Osmanlı esnafının temel olarak liderlik bakımından inşaat iş kolunda çalışan ve çalışmayan esnaf olarak ikiye ayrıldığı şeklinde Mehmet Genç tarafından ileri sürülen görüş belgelerle doğrulanmaktadır. KŞS’nde bulunan 1796 tarihli bir kayda göre İstanbul’da bulunan Hassa Mimarbaşısı Ahmet Efendi Kıbrıs Mimarbaşısı tayin edilen Mihail veled-i Yorgi’ye bağlı olan esnafın “umûr-ı binâda istihdâm olunan neccâr ve ana tâbi’ doğramacı ve ekserci ve sâ’ir ehl-i hırfet” olduğunu belirtmiştir (KŞS, No:21: 334). Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan ve Hassa Mimarbaşı İbrahim Kâmi Efendi’nin görüşünü yansıtan 30 Ocak 1805 tarihli bir belgeye göre ise gerek bina yapım işlerinde çalışan işçiler ve gerekse binalar için gereken malzemeleri imal edip satanlar Mimarbaşı’na bağlıdır ve bu durum “kanun-ı kadîm”dir. Hassa Mimarbaşı İbrahim Efendi’ye göre bina yapım işlerinde çalışan marangoz, duvarcı, sıvacı, süs yapıcı, taşçı ve diğer

işçilerle bina yapımı için gereken malzemeyi imal eden ve satan doğramacı, keserci, camcı, demirci, çilingir, kereste kesici, taş kesici, kerpiççi ve kireç yakıcı ve bunun gibi işlerle meşgul olanlar Kıbrıs Mimarbaşı'nın yönetimi altındadırlar (BOA, Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 50, Gömlek No: 2466). Öyleyse inşaat iş kolunda çalışan esnafın genel lideri Mimarbaşı'dır.

Wilkins'e göre, Şeyh-i Seb'a "yedilerin şeyhi" anlamına gelmektedir ve muhtemelen loncaların sayısına işaret etmektedir. Fakat belgeler hangi loncaların bu şeyhin otoritesi altında olduğu konusunda çok az ipucu vermektedirler" (2010: 250) Fakat Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir başka belge Şeyh-i Seb'a'ya bağlı esnafın hangileri olduğunu açıklamaktadır. Kıbrıs'a da ferman şeklinde gönderilen (KŞS, Defter No: 28: 103-104) bu belge Lefkoşa'da bulunan Kıbrıs Mimarbaşı Mihail ile Şeyh-i Seb'a Ahmet Efendi'nin yaşadığı hangi esnafın kime bağlı olduğu yolundaki anlaşmazlığı çözümlemektedir. İstanbul Kadısı Mevlana Mustafa Edip Efendi'nin konuyla ilgili görüşlerini yansıtan 13 Temmuz 1811 tarihli söz konusu belgeye göre; debbağ, babuşçu, basmacı, boyacı, çulha, kazzâz, terzi, saraç, ısladıcı, yorgancı, keçeci, çankar, demirci, nalbant, bakırcı, kalaycı, dökmeci, kuyumcu, bıçakçı, nalçacı, aşçı, bahçeci, attâr, tüfenkçi, mumcu, berber ve bunlara bağlı diğer esnaf Şeyh-i Seb'a'ya bağlıdır ve Mimarbaşı olanlar bu esnafa müdahale edemezler (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:50, Gömlek No:2466). Yani inşaat iş kolu dışında kalan esnafın genel lideri Şeyh-i Seb'a'dır.

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı üzere 1811 yılında Lefkoşa mahkemesine müracaat eden Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Seyyid Ahmet Efendi iddialarında haklı idi. Nitekim İstanbul kadısı da Şeyh-i Seb'a Ahmet Efendi'nin haklılığını belirten bir fermanın yazılarak Kıbrıs'a gönderilmesinin uygun olduğunu bildirmiştir. Söz konusu ferman Kıbrıs'a gelmiş ve Lefkoşa Şer'ie Siciline kaydedilmiştir (KŞS, Defter No: 28: 103-104). Aslında benzer bir çatışma 1804 yılında da yaşanmıştır. Dönemin Kıbrıs Mimarbaşı Mihail veled-i Yorgi ile ona bağlı olan esnaf İstanbul'a bir dilekçe göndermişlerdir. Dilekçelerinde Kıbrıs'ta bulunan "neccâr ve ânlara tâbi' ehl-i hireften tekmi-i san'at edip kalfa ve usta çıkanlar"a Mimarbaşı ve ustaları tarafından onay verilirken bu sırada Mustafa adlı birisi çıkıp "Ben cümle esnafın şeyhleri üzerine bâ-ferman Şeyh-i Seb'ayım." iddiasıyla usta ve kalfa olanlardan para talep ederek baskı yapmış, para vermeyenlere "Usta ve kalfa değilsin." diyerek dükkânlarını kapatmış, büyük miktarda para cezası ödemeyenlerin dükkânlarını açmalarına izin vermemiş ve böylece düzen bozulmuştur. Dilekçe sahiplerinin talebi, Şeyh-i Seb'a Mustafa Efendi'nin söz konusu esnaf grubuna müdahalesinin önlenmesini emreden bir padişah emrinin Kıbrıs'a gönderilmesidir. Bunun üzerine Divan-ı Hümayun kayıtları incelenmiş ve "cezîre-i mezbûrda neccâr ve ânlara tâbi'

ehl-i hirefden tekmi'l-i san'at edip kalfa ve usta çıkmak murâd edenler"e Mimarbaşı ve esnâf ustaları tarafından onay verildiği ve bu uygulamanın "nizâm-ı kadîm" olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle Şeyh-i Seb'a Mustafa Efendi'nin mimar ve ona bağlı esnafa müdahalesinin önlenmesini emreden bir emr-i şerif yazılarak Kıbrıs'a gönderilmiştir (KŞS, Defter No:24: 80-81). Dolayısıyla Şeyh-i Seb'aların inşaat iş kolunda çalışanlar üzerinde söz hakkı yoktur. Tıpkı Mimarbaşı'nın inşaat iş kolu dışında çalışan esnaf üzerinde söz hakkı olmadığı gibi.

Şeyh-i Seb'alık makamına atananlar için İstanbul'dan berat talep edilerek atamalar resmî hale getiriliyordu. Bu şekilde atanan ve XIX. yüzyıl başlarında Kıbrıs'ta görev yapan dört Şeyh-i Seb'a'nın beratı tarafımızdan daha önce yayımlanmıştır. Bu beratlardan birincisinin giriş ifadesi biraz farklı olsa da diğer üçü "Kıbrıs ceziresinde medine-i Lefkoşa'da vâki' ehl-i hiref Şeyh-üs Seb'alığına bilâ tayin mutasarrıf olan" ifadesiyle başlamaktadır (Demiryürek, 2009: 40-42). Wilkins de Şamlı Seyyid bin Muhammed'in 1616 yılında aynı anda Nakib-ül eşrâf, Rifaiyye tarikatı liderliği ve Şeyh-i Meşâyih-ül hiref [shayk al-mashâyikh al hiraf] unvanlarını taşıdığını belirtmekte (Wilkins 2010: 255) ancak Şeyh-i Seb'alara verilen berat konusunda bir şey yazmamaktadır. Hiref "sanatlar, meslekler" anlamına geldiğinden (Devellioğlu, 2000: 372) ve şehirli esnaf için kullanılan tabirlerden birinin de ehl-i hiref (Kal'a, 1998: 40) olması nedeniyle, Şeyh-i Seb'aların zanaatkârların şeyhlerinin şeyhi olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken kavramlardan birisi de bugüne kadar Türkiye'deki loncalar açısından kesin olarak açıklığa kavuşturulamamış "Şeyh" kavramıdır. Halil İnalcık örgütlenmiş bir esnaf grubunun en önemli üyesinin Osmanlılarda "Kethüda", Araplarda "Şeyh" ve XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da "Ahi" unvanını taşıdığını belirtmektedir. Ona göre Anadolu ve Rumeli'deki esnaf örgütlerinin başında bulunan "Şeyh" ise "yalnızca manevî bir önder" konumundaydı (2007: 158-59). Kal'a "Şeyh" ve "Kethüda" kavramlarını birbirinden ayırmaz ve lonca heyetinin liderinin "Şeyh" unvanı taşıdığını, onun "esnaf teşkilatının en üst noktasında" bulunduğunu, esnafın genel meseleleriyle uğraştığını ve şeyhlerin yerini XVIII. yüzyılda "Kethüda"ların almaya başladığını ileri sürmektedir (1995: 424). Baer ise Türk loncalarında "Aynı zamanda hem bir şeyh hem de bir kethüda bulunduğu ortadadır." demektedir ancak her ikisinin farkını tam olarak ortaya koyamamaktadır. Ona göre, ayrıca hem şeyhten hem de kethüdadan bahseden belgelerin çoğu XVI. yüzyıl belgeleridir. Sonraki döneme ait tek belge 1795/6 tarihli bir fermanıdır. Baer'in vak'anüvis Nuri'den aktardığına göre "Şeyh çoğunlukla törensel görevleri yürütüyor, kethüda lonca hayatının maddî ve idârî yanlarıyla uğraşıyordu." (1963:114). Mehmet Genç de "Kethüdalık" ile "Şeyhlik"ın fonksiyonunun aynı olduğunu, "Kethüdalık"ın isim

ve fonksiyon olarak XVIII. yüzyıldan itibaren giderek yerleştiğini, bu arada daha önceleri yaygın olan “Şeyhlik”in de özellikle İstanbul dışındaki esnaf örgütünde yaşamaya devam ettiğini belirtmektedir (2007:296).

Görüldüğü gibi Türkiye’deki loncalarda var olan “Şeyh” kavramı tam bir açıklıkla ortaya konulamamıştır. Bu konuda söylenilmesi gereken ilk şey belirli bir esnaf grubunun liderine “Şeyh” unvanının verildiğidir. Örneğin 8 Ağustos 1728 tarihli bir belgeye göre Adana’daki Attar esnafı “Şeyhliğine” Hacı Ahmet Efendi atanmıştı (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:15, Gömlek No:1726). 1732 yılında Tokat’taki ipekçi esnafının lideri de “Şeyh” unvanına sahipti (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:116, Gömlek No:5766). Yine 1824 tarihli bir belgeye göre Sivas’taki penbeci esnafının lideri “Şeyh” unvanı taşıyordu (Demirel, 2006: 110). Kıbrıs Şeyh-i Seb’ası Cafer Efendi 1813-14 yıllarında kendisine bağlı 12 esnaf şeyhini (Debbağhane şeyhi, Kazzâzlar şeyhi, Terziler şeyhi, Yorgancılar şeyhi vs.) defterine kaydetmişti (Demiryürek, 2011: 54). İkinci vurgulanması gereken husus bu yüzyıllarda bazı bölgelerdeki bir esnaf grubunun liderine “Kethüda” unvanının da verilmiş olmasıdır. Örneğin 1706 tarihli bir belgede Edirne’deki değirmenci esnafı için bir “Kethüda” tayininden bahsedilmektedir (BOA, Fon Kodu: İE. DH, Dosya No:32, Gömlek No:2794). 1732 yılına ait bir belge ise Manisa’daki boyacı esnafı için “Kethüda” tayin edilmesi konusunu ele almaktadır (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:49, Gömlek No:2402). Ayrıca belirli bir esnaf grubu için “Kethüda” tayinini ele alan pek çok XIX. yüzyıl belgesi vardır. Dolayısıyla denilebilir ki, belirli bir esnaf grubunun lideri olarak “Kethüda” kavramı “Şeyh” kavramının yerini almış değildir. Bu iki kavram aynı zamanda farklı coğrafyalarda aynı anlamda kullanılmıştır. Yani, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda belirli bir esnaf grubunun lideri “Şeyh” veya “Kethüda” unvanı taşıyordu.

Bu sonuç Baer ile Genç’in verdiği bilgiyi doğrulamaktadır. Yani Türk loncalarında aynı zamanda fakat farklı mekânlarda hem bir “Şeyh” hem de bir “Kethüda” var olmuştur. Ancak Baer ile Mehmet Genç’in belirtmediği önemli bir konu vardır ki o da belirli bir esnaf grubunun lideri değil, belirli bir şehirdeki tüm esnaf gruplarının üzerinde bir otoriteye sahip olan ve “Şeyh” unvanı taşıyan başka bir esnaf liderinin var olduğudur. Bu şeyhin varlığı bugüne kadar açık olarak ortaya konulamamıştır. Halbuki Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri, görev ve yetki bakımından tıpkı Şeyh-i Seb’a’ya benzeyen ve belirli bir bölgedeki/şehirdeki tüm esnafın lideri olan bir “Şeyh”ten bahsetmektedir. 1681 tarihli bir belgeye göre, 1655 yılında Tire kasabasındaki bütün esnaf gruplarını temsil etmek üzere bir “Şeyh” atanmıştır. 1681 yılında Tire’deki esnafın şeyhi Es-seyyid Ebubekir Efendi idi ve “Tire’de erbâb-ı sanayi’in berât-ı şerif-i âlişân ile şeyhi olan Es-seyyid Ebubekir” hacca gitmek isteğinden yerine akrabasından Es-seyyid Hamza tayin edilmişti (BOA, Fon Kodu:

İE. TCT, Dosya No:14, Gömlek No:1575). 1675 yılına ait bir başka belge ise Manisa'daki esnaf şeyhliği ile ilgilidir. Belgeye göre "Manisa'da berât-ı şerif-i âlişân ile esnaf-ı meşihate mutasarrıf olan Şeyh Mehmet Efendi" kendi isteğiyle görevinden ayrılmış ve yerine oğlu Abdullah geçtiğinden yeni şeyh için İstanbul'dan berat talep edilmiştir (BOA, Fon Kodu: İE. TCT, Dosya No: 9, Gömlek No:1074). Manisa "esnaf şeyhliği" ile ilgili bir başka belge 1700 yılına aittir. Belgeye göre, Manisa kazasının esnaf şeyhliği Es-seyyid Ahmet Efendi'nin üzerinde iken Mustafa bin Ömer adlı bir başka kişi "Es-seyyid Ahmet öldü, şeyhlik benim hakkımdır." diyerek İstanbul'a bir dilekçe göndermiş ve kendisine şeyhlik beratı verilmiştir. Bunun üzerine Es-seyyid Ahmet Efendi kendisinin sağ olduğunu bildirmiş ve beratının yenilenmesini istemiştir. 11 Temmuz 1700 tarihinde kendisine yeniden berat tevcih edilmiştir (BOA, Fon Kodu: İE. TCT, Dosya No: 7, Gömlek No:829). Es-seyyid Ahmet Efendi 1704 yılında yine İstanbul'a müracaat etmiştir. Ona göre Manisa'ya bağlı Turgutlu kasabasının esnaf şeyhliği kendi üzerinde olmasına rağmen Mehmet adlı bir kimse Turgutlu kasabasının esnaf şeyhi olduğu iddiasıyla kendisini rahatsız etmişti. Bu nedenle görevine müdahalenin önlenmesini ve beratının yenilenmesini istemiştir (BOA, Fon Kodu: İE. DH, Dosya No: 24, Gömlek No:2161). Antalya ve İzmir'deki tüm esnafın genel liderinin de "Şeyh" unvanı taşıdığı belgelerden anlaşılmaktadır. 1765 yılında Antalya'daki "ulemâ ve sulehâ ve eimme ve hutebâ ve on sekiz esnaf ihtiyarları" toplanarak mahkemeye müracaat etmişlerdir. Onlara göre şeyhleri "Şeyh İsmail" in çalışmalarından hepsi memnun iken Es-seyyid Şeyh Mehmet adlı kişi sahtekârlıkla şeyhlik beratı elde etmiştir. Antalya kadısının imzasını taşıyan bu yazıya göre mahkemeye gelenler yeniden Şeyh İsmail'e berat verilmesini talep etmişlerdir. Bu talep 8 Ağustos 1765 tarihinde onaylanmıştır (BOA, Fon Kodu: C.BLD, Dosya No:85, Gömlek No:4208).

Yukarıda ifade edilen belgelerde yer alan "Şeyh" unvanlı kişinin ilgili yerdeki "tüm esnafın lideri" olduğu kullanılan ifadelerden ve belgelerin içeriğinden anlaşılmaktadır. Ayrıca "Şeyh" unvanlı bu kişilerin belirli bir şehirdeki "bütün esnafın lideri" olduğunu açık ifadelerle belirten belgeler de vardır. Örneğin 11 Haziran 1668 tarihli olan ve Budin Kadısı İbrahim Efendi'nin imzasını taşıyan bir arza göre Budin esnaf şeyhliği boş olduğundan bu işe layık olan Eş-şeyh İsmail Halife "Budin'de vâki' bil-cümle esnafın muhtarı" olarak seçilmiş ve yeni şeyh için berat talep edilmiştir. Bu arz üzerine Şeyh İsmail Halife'ye 14 Şubat 1669 tarihli şeyhlik beratı verilmiştir (BOA, Fon Kodu: İE. TCT, Dosya No:23, Gömlek No:2466). Yine 20 Mayıs 1815 tarihli bir başka belge çok daha açıklayıcıdır. Belgeye göre, Antalya'daki "ehl-i hirfetin bilâ-tayin şeyhi" Abdülfettah, esnafın düzenini bozucu hareketleri nedeniyle ve mahkeme kararıyla görevinden azledilmiştir. Bu nedenle "meşihat-i mezbur" Şeyh Ali Efendi'ye verilmiştir ve şeyh Ali Efendi "cümlelerin muhtarı"dır. Eski şeyh Abdül-

fettah kadı değişikliğini fırsat bilerek şeyhlik beratı elde etmiş ise de ilgililer yeniden mahkemeye müracaat etmişler ve Antalya kadısının aracılığıyla Şeyh Ali'ye yeniden berat verilmesini istemişlerdir (BOA, Fon Kodu: C.BLD, Dosya No:108, Gömlek No:5395). Bahsedilen şekilde atanan “Şeyh”in belirli bir şehirdeki tüm esnafın lideri olduğunu açıkça gösteren bir başka belge İzmir ile ilgilidir ve 28 Ocak 1810 tarihli. Belgeye göre, İzmir esnaf şeyhliğini elinde bulunduran Seyyid Mehmet Efendi 27 Ocak 1910 tarihinde ölmüş ve “erbâb-ı istihkaktan cümle esnaf-ı beldenin muhtar-ı mes’ûlü müteveffâ-yı mûmamileyhin oğlu” Seyyid Ahmet Efendi babasının yerine esnaf şeyhliğine getirilmiştir. Bu nedenle yeni şeyh için berat talep edilmiştir (BOA, Fon Kodu: C.BLD, Dosya No:68, Gömlek No:3388). Seyyid Ahmet Efendi bu şekilde İzmir esnaf şeyhi (esnaf-ı beldenin muhtar-ı mes’ûlü) olmuştur. Yine İzmir ile ilgili olan ve “esnaf şeyhinin” kethüdadan farklı ve onların üzerinde olduğunu gösteren önemli bir belge daha vardır. Bu belge 21 Nisan 1765 tarihli. Belgeye göre, 25 yıldan beri İzmir’de esnaf şeyhi olan Seyyid El-Hac Mustafa Efendi’nin şeyhliğinden herkes memnun iken Ereğlilioğlu Ali mukataa şeklinde olan İzmir Esnaf şeyhliğini 100 kuruş zam ile kendi üzerine almak istemiş ve ayrıca Şeyh Mustafa Efendi’yi rahatsız etmiştir. Bunun üzerine bütün esnaf mahkemeye müracaat etmiştir. Sonuçta 10 kethüda [muytâbân (kıl dokuyanlar), nalbantân (nalbantlar), boyacıyân (boyacılar), haffâfân (ayakkabıcılar), bezzâzân (manifaturacılar), hallâcân (pamuk atanlar), kuyumcuyân (kuyumcular), kazzâzân (ipekçiler), dellakân (tellâklar) ve debbağ kethüdaları] ile Hamrcıbaşı (Şarapçılarbaşı), Hallaçbaşı, Berberbaşı, Hasan Yiğitbaşı, birçok usta ve Mısır tüccarı El-Hac Mehmet imzalı bir dilekçe hazırlanmış ve İzmir kadısının yazısının eki olarak İstanbul’a gönderilmiştir. Dilekçe sahipleri İzmir’de yirmi beş seneden beri esnaf şeyhi olan El-Hac Es-seyyid Mustafa Efendi’nin esnaf şeyhi olarak kalmasını istemişlerdir. İstanbul’da yapılan araştırmada İzmir’deki esnaf şeyhliğinin yıllık “elli kuruş mal ile Seyyid Mustafa Efendi’nin ber vech-i malikâne üzerinde olduğu” anlaşıldığından Seyyid Mustafa için yeniden berat yazılmıştır (BOA, Fon Kodu: C.BLD, Dosya No:125, Gömlek No:6221). Konuyu açıklayıcı bir başka belge ise Konya esnafı ile ilgilidir ve 24 Mayıs 1809 tarihli bir dilekçedir. Hafız Abdullah imzalı dilekçeye göre, Konya’da bulunan bakkal, mermerci, saraç, kalaycı, kürkçü, çömlekçi, berber, muytâbcı (kıl dokuyan), pazarcı, attâr ve diğer “esnâf-ı perakende meşihatine mutasarrıf olan” Mustafa Halife kendi isteğiyle görevinden ayrılmış ve görevini Hafız Abdullah’a devretmiştir. Eski şeyh Mustafa Halife beratını da teslim etmiş olduğundan Hafız Abdullah “esnaf şeyhi” olduğunu bildiren yeni bir berat talep etmiş ve bu talebi uygun bulunmuştur (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:31, Gömlek No:1549).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan anlaşılacağı üzere Osmanlı esnaf teşkilatında iki “Şeyh” vardır. Birisi belirli bir esnaf grubunun lideridir ve yetki ve sorumluluk bakımından “Kethüda” ile aynıdır. Diğeri ise belirli bir şehirdeki tüm esnafın lideridir ve yetki ve sorumluluk açısından Şeyh-i Seb’a gibidir.

2.Şeyh-i Seb’a Kavramının Kökeni

Şeyh-i Seb’a teriminin kökeni konusunda farklı görüşler vardır. Terim kelime anlamı olarak “yedilerin şeyhi” demektir. Wilkins’e göre “Şeyh-i Seb’a terimi “yedilerin şeyhi anlamına gelmektedir ve muhtemelen loncaların sayısına işaret etmektedir. Belgeler hangi loncaların bu şeyhin otoritesi altında olduğu konusunda çok az ipucu vermektedirler” (2010: 250). Aynı yazar Trablusgarb’taki durumdan bahsederken de “Şeyh-i Seb’aların üzerlerinde yetkisi bulunan ‘yedi’ lonca belirli bir grup loncadan oluşmuş gibi görünmüyor. “Loncaların sayısının yedi olduğu da açık değildir.” demektedir ve “Zannediyoruz ki en azından Trablusşam’daki durumda Osmanlı yönetiminin ilk zamanlarında Şeyh-i Seb’a belirli yedi lonca üzerinde idari yetkiye sahipti. Zamanla loncalar kendilerini değiştirdiler, makam bütün loncalarla ilgili konuları idare etmek üzere geleneksel nüfuza sahip bir makam haline dönüştü. Şeyh-i Seb’a unvanı loncalar arası ilişkilerin düzenlenmesi konusunda aktif olarak kullanılmaya devam edilen arkaik bir kurumdu” sonucuna varmaktadır (Wilkins, 2010: 250). M. Zeki Pakalın ise Şeyh-i Seb’a kavramını “Seb’a şeyhliği esnaf teşkilatı reislerinden birine verilen addır. Ahi teşkilatında yedinci mertebeyi ihraz edenlere şeyh unvanı verildiği için esnaf teşkilatında da kullanılmıştır. Seb’a şeyhliği tabiri de yedinci mertebeyi ihraz münasebetiyle meydana gelmiştir.” (1993: 133-134) şeklinde açıklamaktadır. Bu açıklama Neşet Çağatay (1997: 161-162) tarafından da tekrarlanmıştır. Bize göre ise Wilkins’den ziyade Pakalın’ın açıklaması makûldür. Çünkü Osmanlı esnaf teşkilatının temelini fütüvvet ve ahilik teşkilatları oluşturmaktadır. Şeyh-i Seb’a unvanını bu teşkilatlarla bağlantılandırmak daha anlamlıdır. Fütüvvetnamelere göre “Ahilik”in üç basamağı vardır. Bunlar başarış, nakib ve nakibü’n Nükebâ’dır. Nakibü’n Nükebâ yedi taifeye hizmet etmiş olmalıdır ki yedinci taife “taife-i mücterife” yani ehl-i sanayidir (zanaatkârlardır). Söz konusu yedi taife de kendi içlerinde üç ana basamaktan oluşur. Üçüncü ve son basamağın hiyerarşik düzeni halife, şeyh ve şeyhü’ş-Şüyûh şeklinde ilerler (Torun, 1998: 101). Nitekim Fütüvvet ıstılâhı olarak “Şeyh” kavramı “herhangi bir hırfet ve sanat ehlinin tabi olduğu zât”, “Şeyhü’ş Şüyûh” kavramı ise “bütün sanat ve hırfet şeyhlerinin tabi olduğu” kişi olarak tanımlanır (Torun, 1998: 82). Dolayısıyla “Şeyh-i Seb’a kavramı, ilgili kişinin fütüvvetnamelerdeki yedinci sınıfın, yani zanaatkârların, lideri olduğunu ve belirli bir esnafın şeyhi değil de tüm esnafın lideri (esnaf şeyhlerinin şeyhi) yani şeyhü’ş-Şüyûh makamında bulunduğunu anlatan bir kavramdır.”

3.Ahi Baba, Şeyh-i Seb'a ve Şeyh Kavramları

Gerek Mehmet Genç ve gerekse Wilkins ayrıntıya girmeden yaptıkları açıklamalarda Ahi Baba ile Şeyh-i Seb'a makamlarını birbirinden ayırmamışlardır. Bir başka araştırmacı Ziya Kazıcı'ya göre ise, Osmanlı esnaf teşkilatında bir esnaf grubunu oluşturan sanatkarlar içinde bulunan dürüst, saygıdeğer ve yaşlı bir üstad teşkilatın lideri olur ve kendisine "Ahi" denirdi. Ahilerin zanaat üyeleri üzerinde bir şeyh gibi nüfuzu vardı (1988a: 541). Bir şehirde bulunan "zanaat şubesi sayısı kadar olan ahilerden birisi diğerlerine reis olur" ve bu kişi "Ahi Baba" unvanını alırdı (Kazıcı, 1988b: 541; Kazıcı, 1988a: 527-28). Faroqhi Kırşehir'de XV. ve XVI. yüzyıllarda debbağ loncalarının başkanlarından sadece "ahi baba" olarak bahsedildiğini belirtirken (1994: 193), Oğuzoğlu da XVII. yüzyılda "Ahi Baba"nın debbağ esnafının lideri olduğunu ifade etmektedir (1986: 18). Kal'a'ya göre, İstanbul Kasımpaşa'daki debbağların "Ahi Baba tabir olunur debbağbaşı" vardı (1998: 35). Baer de "Ahi Baba"nın debbağların lideri olduğu kanaatinde (1963: 103, 113). Bununla birlikte Kal'a, bir başka "Ahi Baba"dan daha bahseder. Ona göre "Ahi Baba denilen ancak yalnızca bir esnaf birliğinin değil belirli bir mekânda teşkilatlanmış tüm esnaf birliklerinin üstünde ve tüm bu esnafı temsilen yer alan, esnaf amirlerinin de üstünde bir amir vardı." Örneğin "Midilli ceziresinde cümle ehl-i hırfetin Ahi babalığına bâ-berat-ı ali mutasarrıf olan Ahmet Nuri ibn-i Halil" ölünce yerine hak edenlerden Ahmet ibn-i Fazlullah tayin edilmiştir (Kal'a, 1998: 36). Kal'a, bir başka çalışmasında ise yine Ahî Baba'dan bahsederken onun "belirli bir mekânda teşkilatlanmış esnaf birliklerinin üstünde" bir yer işgal ettiğini belirtmiştir (1994: 425). Fütüvvet ıstılahı olarak ise "Ahi Baba" "Fütüvvet ehlinin şeyhi, büyük merkezlerde ahilerin tabi oldukları en büyük şeyh" şeklinde tanımlanmaktadır (Torun, 1988: 71).

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere "Ahi Baba"nın Osmanlı esnaf teşkilatı içindeki yeri ile Şeyh-i Seb'a ve bir şehirdeki tüm esnaf gruplarının lideri olan Şeyh ile olan bağlantısı tam olarak açıklanamamıştır. Aslında belgeler Osmanlı esnaf teşkilatı içerisinde üç türlü Ahi Baba'nın varlığına işaret etmektedir. Bunlardan birincisi, değişik araştırmalarda ifade edildiği üzere, bir şehirdeki debbağ esnafının lideri olan Ahi Baba'dır ve herhangi bir esnaf grubunun lideri olan "Şeyh"e benzer. Nitekim Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Cafer Efendi'nin H. 1229 (M.1814-1815) tarihli kaydına göre, Lefkoşe'de bir Debbağhane Şeyhi vardı. Unvanı ve adı Ahi Baba Usta Mehmet idi (Cafer bin Abdürrahim: 112). 1704'de Tosya debbağ esnafı lideri (BOA, Fon Kodu: İE. TCT, Dosya No:22, Gömlek No:2349), 1711'de Konya debbağ esnafı lideri (BOA, Fon Kodu:C.BLD, Dosya No:40, Gömlek No:1956), 1754'de Ankara debbağ esnafı lideri (BOA, Fon Kodu: AE.SMHD.I, Dosya No:100, Gömlek No:7029) ve 1825'te Antep debbağ esnafı lideri (BOA, Fon Kodu:C.BLD, Dosya No:90, Gömlek No:4495) "Ahi Baba" unvanını taşıyordu.

“Ahi Baba” unvanı debbağ esnafı lideri dışındaki bir esnaf grubu liderine de verilebiliyordu. Özellikle XVIII. yüzyıl sonları ile XIX. yüzyıl başlarında Selanik’te debbağlar dışındaki bazı esnaf gruplarının liderine “Ahi Baba” deniliyordu. Örneğin 1783 yılında Selanik peştemalcılar esnafı “Ahi Baba”sı Hacı Ahmet Efendi idi (BOA, Fon Kodu: C.ZB, Dosya No:87, Gömlek No:4307). 1825 yılında Selanik’teki cüllahân esnafı “Ahi Baba”sı ise Seyyit Ahmet Efendi idi (BOA, Fon Kodu: HAT, Dosya No:501, Gömlek No:24587).

Osmanlı esnaf teşkilatında “Ahi Baba” unvanı belirli bir şehirdeki tüm esnafın lideri manasına da geliyordu. Bu kullanım “Ahi Baba” kavramının anlam ve fonksiyon olarak “Şeyh-i Seb’a” ve bir şehirdeki tüm esnafın lideri anlamındaki “Şeyh” kavramlarından farklı olmadığını göstermektedir. Bu anlamda Mehmet Genç ve Wilkins, “Ahi Baba” ile “Şeyh-i Seb’a”nın aynı makam olduğunu belirtmişler ancak bazı şehirlerde aynı anlamı ifade eden “Şeyh” kavramına değinmemişlerdir. Kal’a ise, yukarıda da belirtildiği üzere Midilli adasındaki “Ahi Baba”nın oradaki bütün esnafın lideri olduğunu belirtmiş ancak “Şeyh-i Seb’a” ile bir şehirdeki tüm esnafın lideri manasındaki “Şeyh” kavramlarına değinmemiştir. Öncelikle vurgulamak gerekir ki “Ahi Baba” unvanı verilen ve bir şehirdeki bütün esnafın lideri olan “Ahi Baba”lar Midilli ile sınırlı değildi. Midilli dışında Niğde, Tarsus ve Eğin’de de “Ahi Baba” unvanlı kişiler ilgili şehirlerin tüm esnafı üzerinde bir otoriteye sahiptiler ve esnafın tümünün genel lideriydiler. 1805-1806 yıllarında Midilli adasındaki “cümle ehl-i hırfetin Ahi Babalığı” konusunda önemli bir tartışma yaşanmıştı. Bu tartışma ile ilgili belgelerden anlaşıldığına göre Midilli adasındaki “cümle ehl-i hırfetin Ahi Babalığına mutasarrıf olan Halil bin Mustafa” 1784 yılında ölmüş ve 14 Şubat 1784 tarihli beratla yerine Mehmet bin İsmail “Ahi Baba” olmuştur. Mehmet Emin Efendi 1794 yılında kendi isteğiyle bu görevden ayrılınca yerine Mustafa bin Mehmet 27 Ağustos 1794 tarihli beratla “Ahi Baba”lık görevine getirilmiştir. 1805 yılında ise 1784 yılında ölen Ahi Baba Halil bin Mustafa’nın oğlu Ahmet bin Halil “babam nân-pâresidir.” diyerek bu makamın kendisine verilmesini istemiş ve uzun tartışma ve araştırmalardan sonra bu makam 1805 yılında beratla Ahmet bin Halil’e tevcih edilmiştir (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:90, Gömlek No:4488).

“Ahi Baba” unvanlı kişinin Niğde’deki tüm esnafın lideri olduğunu gösteren belge 1708 tarihli bir belgedir. Belgeye göre, Niğde’deki “esnaf taifesinin Ahi Babaları” olan Hüseyin Efendi 1701 yılında kendi isteğiyle görevinden ayrılmış ve yerine “esnâf-ı mezkûrenin ihtiyarlarından” Usta Ali Efendi Niğde kazası Ahi Babalığı’na atanmış ve kendisine 25 Ağustos 1701 tarihli berat verilmiştir. Niğde kazası “Ahi Baba”sı Usta Ali 1708 yılında ölmüştür. Yerine oğlu Hüseyin’in “Ahi Baba”sı olması beklenirken tımar sahiplerinden ve şarap içmesiyle meşhur Hasan adlı kişi bu makamın kendisinin hakkı olduğunu iddia ederek kendi üzerine berat ettirmiş ise de Niğde şehrinde bulunan bütün “esnaf şeyhleri ve bil-cümle ihtiyarları” mahkemeye mura-

caat ederek olaya müdahale etmişler ve onların girişimiyle “Ahi Baba” Ali Efendi’nin oğlu Hüseyin Efendi olmuş ve kendisine 28 Kasım 1708 tarihinde “Ahi Baba”lık beratı verilmiştir (BOA, Fon Kodu: İE. DH, Dosya No:32, Gömlek No:2795).

Eğin kazasındaki “Ahi Baba” da tüm esnafın lideriydi. 1801 tarihli belgeye göre Eğin kazasında bulunan “Ahi Babalığa mutasarrıf olan Mehmet ve Mimarbaşılığa mutasarrıf Hüseyin Efendiler” ölünce Osman adlı bir kişi ölen kişilerin çocuğu olmadığını iddia ederek her iki makamın kendisine verilmesini istemiştir. Ancak yapılan araştırmada ölen Mimarbaşı Hüseyin Efendi’nin Hasan bin Hüseyin adında bir oğlu olduğu ve bu makamın daha önce ona verildiği anlaşılmıştır. Hasan bin Hüseyin’e verilen “Ahi Babalık” beratının tarihi 18 Ağustos 1800’dür (BOA, Fon Kodu: C. İKTS, Dosya No:18, Gömlek No:880). 1733 yılında Beypazarı’nda “mevcut ehl-i hiref”in lideri de “Ahi Baba” unvanı ile anılıyordu (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:88, Gömlek No:4361).

Midilli, Eğin ve Beypazarı’ndaki “Ahi Baba”ların tüm esnafın lideri olduğu kayıtlardan anlaşılıyorsa da ilgili belgelerde “Şeyh-i Seb’a” kurumu ile ilgili bir ifade bulunmamaktadır. Bu nedenle Tarsus’daki “Ahi Baba”lık ile ilgili belge son derece önemlidir. Çünkü belgede her iki kavram eş anlamlı olarak kullanılmıştır. 11 Aralık 1714 tarihli belgeye göre Tarsus şehrinde “Ahi Baba ve Şeyh-i Seb’a olan El-Hac Mustafa Efendi” ölmüştür. Bu makamı hak edenlerden İsmail halife “halim ve müstakim ve Ahi Baba’lığa ve Şeyh-i Seb’aya lâıyk ve müstehak” olduğu için Tarsus “Ahi Baba”sı ve “Şeyh-i Sâbi’ası” ilan edilmiş ve kendisine 4 Şubat 1715 tarihli berat verilmiştir (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:139, Gömlek No:2795). Söz konusu belge Tarsus’ta “Ahi Baba”lık kurumunun ne zaman kurulduğunu da açıklamaktadır. Buna göre Tarsus halkı 1698 yılında mahkemeye müracaat ederek Tarsus’ta bulunan “esnaf üzerlerine bir müstakim ve dindar Ahi Baba nasb ve tayin olunmak lâzım ve cümleye enfa”dır demişler ve El-Hac Mustafa’nın bu makam için uygun olduğunu belirtmişlerdir. Bunun üzerine Tarsus kadısı Mevlâna Mehmet Emin durumu İstanbul’a bildirmiş ve El-Hac Mustafa’ya 21 Şubat 1698 tarihli “Ahi Baba” beratı verilmiştir. Tarsus ile ilgili belge “Ahi Baba” ile “Şeyh-i Seb’a”nın eş anlamlı kavramlar olduğunu ispatlamaktadır.

1768 tarihli bir başka belge de “Ahi Baba” ile bir şehirdeki tüm esnafın lideri anlamına gelen “Şeyh” kavramlarının eş anlamlı kavramlar olduğunu göstermektedir. Belgeye göre Trabzonlu Hallâç Mahmut yine Trabzonlu Osman adlı bir kimseden şikâyetçi olmuştur. Ona göre, Trabzonlu Osman “mal sevdasıyla” kendisine düşmanlık etmiş ve “Ben sana bundan sonra hallâçlık ettirmem ve senin dükkânını kapatırım.” diyerek tehdit etmiştir. Olay esnaf lideri “Şeyh Ahi Baba”ya intikal edince Trabzonlu Osman onun verdiği kararı dinlemediği için durum İstanbul’a bildirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Hallâç Mahmut’un “üstâda varıp hizmet edip

tekmil-i sanat eyledikten sonra Kethüda ve Yiğitbaşı marifetiyle” esnaflığa başladığı anlaşıldığından kendisinin korunması için 29 Kasım 1768 tarihli ferman yazılmıştır (BOA, Fon Kodu: C. İKTS, Dosya No.21, Gömlek No:1021).

Sonuç olarak denilebilir ki Osmanlı esnaf teşkilatında üç “Ahi Baba” vardır. Birincisi debbağ esnafının lideridir. İkincisi debbağ esnafı dışında başka bir esnaf grubunun liderine de “Ahi Baba” denilebilmektedir. Üçüncüsü ise bir şehirdeki tüm esnaf üzerinde bir otoriteye sahiptir ve onların genel liderdir. Böylece üçüncü manasıyla “Ahi Baba”, “Şeyh-i Seb’a” ve bir şehirdeki tüm esnafın lideri olan “Şeyh” kavramları ile aynı manayı ifade etmektedir.

4.Şeyhü’ş-Şüyûh (Şeyhü’l-Meşâiyih) Kavramı

Ziya Kazıcı’ya göre, Anadolu Selçukluları zamanında “esnaf birliklerinin başında şeyh, halife, veya nakibler, bütün esnafın en üst makamında ise şeyhü’l-Meşâiyih bulunuyordu.” (1988b:540). Redhouse sözlüğü Şeyhü’ş-Şüyûh ifadesini içerir ama esnafla bağına kurmaz ve “a chief sheyk with others under him” diye (1896:1146) açıklar. Parmaksızoğlu “İmparatorluğun kuruluş yıllarında ahilikle yakın bağlantısı olan loncalarda ahiliğin yiğit, ahi ve şeyh olmak üzere, üç derecesine karşılık nâzil, nimtârik, miyândeşte, nakib vekili, başnakib, şeyh halifesi, şeyh, şeyhü’ş-Şüyûh olarak dokuz kademe meydana getirilmişti.” (1976: 71) diye yazmakta ama Şeyhü’ş-Şüyûh ifadesini açıklamamaktadır. Gürata da benzer bir sıralama yapmakta ancak o da Şeyhü’ş-Şüyûh ifadesi hakkında bir açıklama yapmamaktadır (1975: 97). Fütüvvet ıstılâhı olarak Şeyhü’ş-Şüyûh veya Şeyhü’l-Meşâiyih [şeyhler şeyhi] “bütün sanat ve hırfet şeyhlerinin tabi olduğu zât, aynı zamanda Ahi Baba, Ahi Türk gibi adlar da verilir” şeklinde tanımlanmaktadır (Torun, 1988: 82). Bir başka görüşe göre, ise “şeyhü’ş-Şüyûh” makamı “Ahilikte (fütüvvette) en üst makam”dır. Bu makam bazen “Ahibaba”, bazen de “Ahubaba” şeklinde yer almaktadır. Protokolde en yüksek yere “şeyhü’l-Meşâiyih (şeyhü’ş-Şüyûh/Ahi Baba)” otururdu (Köksal, 2006:83). Aslında Şeyhü’ş-Şüyûh veya Şeyhü’l-Meşâiyih [şeyhler şeyhi] ifadeleri Şeyh-i Seb’a, Ahi Baba ve bir şehirdeki tüm esnafın lideri olan Şeyhlerle ilgilidir ve onların esnaf şeyhleri üzerindeki otoritesini vurgulayan terimlerdir. Çünkü her esnaf grubunun genel olarak şeyh veya kethüda denilen bir lideri bulunuyordu. Şeyh-i Seb’alar ise bu şeyhlerin üzerinde bir makamı işgal ediyorlardı. Yani şeyhler şeyhi idiler. Cohen yukarıda da açıklandığı üzere Şeyhü’l-Meşâiyih ifadesini “Ahi Baba” olarak kabul etmektedir ki bizim görüşümüz de bu yöndedir. Wilkins söz konusu terimleri kullanmakta [shayk al-mashâyikh ve shayk al-mashâyikh al hiraf] ancak adı geçen çalışmasında bu kavramları tam olarak açıklayamamaktadır (2010: 250,255). Baer de Şam’da Şeyhü’l-Meşâiyih’in [shayk al-mashayk] varlığından bahseder ve esnaf şeyhlerinin seçiminin Şeyhü’l-Meşâiyih tarafından onaylanması gerektiğini belirtir (1963:115; 1980: 97). KŞS’nde bulunan ve İstanbul’dan gönderilen Şeyh-i Seb’alık

beratlarından birine göre, Kıbrıs'ın fethi sırasında Osmanlı ordusunda ordu şeyhi olarak bulunan ve fetihten sonra Lefkoşe'deki Ayasofya camiine kürsü şeyhi tayin edilen Şeyh Ali Efendi aynı zamanda "esnaf-ı seb'aya dahi Şeyhü's-Şüyûh" tayin edilmiştir (KŞS, Defter No:27: 4-5). Kıbrıs Şeyh-i Seb'alarından Seyyid El-Hac Mehmet Efendi ile ilgili bir kayıttan onun eski "şeyhu şüyûhi'l hiref" olduğu belirtilmiştir (KŞS, Defter No:28: 175). 1816 yılına ait bir kayda göre Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Cafer Efendi "şeyhu şüyûhi'l hiref" (KŞS, Defter No:29: 72) unvanını kullanmıştır. Ayrıca 1818 yılında Lefkoşe'de ayakkabı esnafına narh verilirken Şeyh-i Seb'a Cafer Efendi narhı tespit eden kişilerden biriydi ve bu kez de "Şeyhü's-Şüyûh" unvanını kullanmıştır (KŞS Defter No: 30: 2). Dolayısıyla Şeyhü's-Şüyûh veya Şeyhü'l-Meşâyih unvanları Şeyh-i Seb'aların kullandığı diğer unvanlardan başka bir şey değildir.

5.Osmanlı İmparatorluğu'nda Şeyh-i Seb'a Kurumu

Şimdiye kadar yapılan araştırmalar esnaf teşkilatı lideri olarak Şeyh-i Seb'aların varlığını kanıtlamıştır. Bu liderlerin Trablusşam ve Halep'te (Wilkins, 2010: 247-271), Kıbrıs'ta (Demiryürek, 2009: 12-42), İstanbul ve Amasya'da (Çağatay, 1997: 161-162) var olduğu bilinmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan sekiz yeni belge bu kurumun Merzifon'da, Erzincan'da, Bursa'da ve Musul'da da var olduğunu ispatlamaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeye göre 1700 yılında Bursa Şeyh-i Seb'ası Nurettin-zâde Es-Seyyid Abdullah ölmüş, "hayyât (terzi) ve kazzâz (ipek işleyen) ve haffâf (ayakkabıcı) ve nalbant ve boyacı ve sandıkçı ve kuyumcu ve sair esnaf meşihati erbâb-ı istihkâkdan" olan Abdülkadir Halife'ye tevcih olunmuş ve Abdülkadir Halife'ye 16 Haziran 1700 tarihinde Şeyh-i Seb'alık beratı verilmiştir (BOA, Fon Kodu: İE. TCT, Dosya No: 10, Gömlek No:1196). Bursa Şeyh-i Seb'ası Abdülkadir bin İsmail 1719 yılındaki ölümüne kadar bu görevi sürdürmüştür. Onun ölümünden sonra yerine 25 Nisan 1719 tarihinde Eş-Şeyh Şerefettin Eşrefzâde Şeyh-i Seb'a olmuştur. Şerefettin Eşref-zâde Efendi Şeyh-i Seb'alığının ilk zamanlarında bazı kişiler onun Şeyh-i Seb'alığına müdahalede bulundukları için mahkemeye müracaat etmiş ve kendisinin Şeyh-i Seb'alığını tasdik eden 6 Kasım 1719 tarihli bir ferman Bursa'ya gönderilmiştir (BOA, Fon Kodu: İE. TCT, Dosya No: 6, Gömlek No:649). Bursa Şeyh-i Seb'ası Es-Seyyid Eşref-zâde Şerefettin Efendi 1733 yılında ölmüş ve yerine oğlu Es-Seyyid Fahrettin Efendi Şeyh-i Seb'a tayin edilmiştir (BOA, Fon Kodu: C.EV, Dosya No: 405, Gömlek No: 20529).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Erzincan'daki Şeyh-i Seb'alık hakkında üç belge bulunmaktadır. Bunlardan 1708 tarihli olan birincisine göre Erzincan'da "ehli

hiref üzerine Şeyh-i Seb'a olan" El-Hac Seyyid Mehmet ölmüş ve yerine oğlu Es-Seyyid Abdullah Erzincan Şeyh-i Seb'ası olmuştur. Erzincan kadısının talebi üzerine Es-Seyyid Abdullah'a 9-18 Haziran 1708 tarihli berat verilmiştir (BOA, Fon Kodu: İE. DH, Dosya No: 24, Gömlek No: 2161). Erzincan Şeyh-i Seb'alığı ile ilgili diğer iki belge XIX. yüzyıla aittir. 1836 tarihli olana göre, Erzincan Şeyh-i Seb'ası Osman 1806 yılında ölmüş, oğulları Seyyid Ahmet ile Seyyit Mustafa müştereken Şeyh-i Seb'a olmuşlar ve 1817 yılında Şeyh-i Seb'alık beratları yenilenmiştir. Kardeşiyle birlikte müştereken Şeyh-i Seb'a olan Seyyid Ahmet 1836 yılında kardeşinin çocuk-suz olarak öldüğünü bildirerek kardeşinin hissesinin kendisine devredilmesini talep etmiştir. Kardeşinin çocuksuz olarak öldüğü haberinin gerçek olması şartıyla Seyyid Ahmet'in talebi kabul edilmiştir (BOA, Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 49, Gömlek No: 2403). Yaklaşık 23 yıl sonrasına ait diğer belge de yine iki kardeşle ilgilidir. Buna göre 1859 yılında Erzurum valiliğine gönderilen bir yazıda "Osman ve Sadık Efendilerin bâ-berat-ı 'âli uhdelere tevcih olunan Erzincan kazasında vâki Şeyh-i Seb'alık cihetine kimesne tarafından müdahale ettirilmemesi hususu istid'a olunmuş olmağ-la mümâileyhümanın ber mücib-i emr-i 'âli zikr olunan ciheti zabt ve tasarruflarına bir taraftan müdahale vuku'a getirilmemesi" için gerekenin yapılması istenilmiştir (BOA, Fon Kodu: A. MKT. UM, Dosya No: 345, Gömlek No: 51).

Merzifon Şeyh-i Seb'alığı ile ilgili belge ise 8 Temmuz 1802 tarihli'dir. Belgeye göre, Merzifon Kadısı Hüseyin Şefik Efendi İstanbul'a bir yazı göndermiştir. Kadı Hüseyin Şefik Efendi ilgili yazısında Merzifon şehrinde bulunan "ehl-i hiref Şeyh-i Seb'alığına mutasarrıf olan Es-Seyyid Ahmet bin Mehmet'in öldüğünü, yerine oğlu Es-Seyyid Mehmet Efendi ibn-i Ahmet'in atandığını ve kendisine "berat-ı padişâhî sadaka ve ihsan buyurulmasını Gümüş Hacıköy naibi eş-Şeyh Ömer Efendi'nin" talep ettiğini, bu beratın kendisine verilmek üzere gönderildiğini ve "medine-i mez-bure mahkemesinde bil-cümle esnafın usta ve yiğitbaşılar vesair ihtiyar ustalar" huzurunda okunduğunu, esnaf temsilcilerinin onun şeyhliğini onaylayarak "efendi-i mümâileyhin evza' ve etvârından cümlemiz hoşnûd ve razı ve şükran üzere olduğumuzdan başka efendi-i mümâileyh tarikimizin yol ve erkânını bilip tarikimize riayet ve kaide-i kadimimiz üzere hareket" etmektedir dediklerini ve bazı kötü niyetli kişilerin Şeyh Mehmet Efendi'yi kötülemek için gerçek olmayan şeyler söyleyerek başvuruda bulunurlar ise dikkate alınmaması ve elinde olan beratına dayanarak yeni bir padişah emrinin yazılıp bu yeni emrin berat kaydının olduğu yere de kaydedilmesini istediklerini belirtmiştir. Esnaf temsilcilerinin dilekleri kabul edilerek yirmi gün sonra 28 Temmuz 1802 tarihinde padişah emri yazılmış ve berat kaydının olduğu yere kaydedilmiştir. Şeyh Mehmet Efendi'ye babasının ölümü üzerine verilen Şeyh-i Seb'alık beratının tarihi 23 Aralık 1801'dir (BOA, Fon Kodu: C. BLD, Dosya No: 4, Gömlek No: 197).

Musul'da Şeyh-i Seb'alık kurumunun varlığını gösteren belge ise 1705 yılına aittir. Belgeye göre 1798 yılında Osman Efendi adlı bir kişi Musul'da bulunan "ehl-i hiref üzerlerine abâ-an-cedd" Şeyh-i Seb'a olduğunu, bütün esnafın kendisinden memnun bulunduğunu ancak Ahmet adlı bir başka kişinin "elimde emrim vardır" diyerek kendisinin Şeyh-i Seb'alığına müdahale ettiğini belirterek şikayette bulunmuştur. Bunun üzerine Sultan Süleyman Han zamanında kendisine berat verildiği anlaşıldığından Osman Efendi'ye yeniden Şeyh-i Seb'alık beratı verilmiştir. Osman Efendi 1705 yılında ölünce yerine oğlu İbrahim "Musul'da olan erbâb-ı hiref fukarası üzerlerine" Şeyh-i Seb'a olmuştur (Fon Kodu: C. BLD, Dosya No:84, Gömlek No:4178).

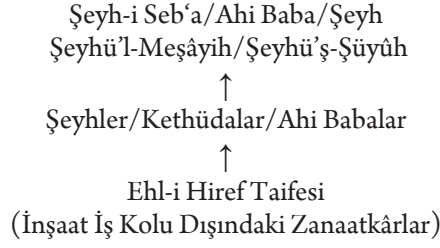
1660-63 yıllarında Halep'teki Şeyh-i Seb'a İbrahim b. Seyyid Receb el-Hanbelî'nin (Wilkins, 2010: 257), 1700 yılındaki Bursa Şeyh-i Seb'ası Nurettin-zâde Abdullah'ın, 1719'da Bursa Şeyh-i Seb'ası olan Şerefettin Eşref-zâde'nin, 1733 yılında yine Bursa Şeyh-i Seb'alığına atanan Fahreddin Efendi'nin, 1754-55'te Kudüs Şeyh-i Seb'alığına atanan Seyyid Abdullah bin Abdüllatif'in¹, 1708 yılında Erzincan Şeyh-i Seb'alığına atanan Es-Seyyid Abdullah'ın, 1802 yılında Merzifon'daki Şeyh-i Seb'a Mehmet bin Ahmet'in (Demiryürek, 2009: 16), 1806 yılında Erzincan Şeyh-i Seb'alığına müştereken atanan Seyyid Ahmet ve Seyyid Mustafa ile ayrıca Kıbrıs'ta varlıkları tesbit edilen dört Şeyh-i Seb'a'nın hepsinin "Seyyid" unvanını taşıması Şeyh-i Seb'alık makamının genellikle "Seyyid"lere tahsis edildiğini düşündürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok şehirde var olduğu anlaşılan bu kurumun yetki ve görevleri 1844 tarihli bir talimatname ile ziraat müdürlerine devredilmiştir. Bununla birlikte daha önce bu göreve atananların unvanlarını ölümüne kadar taşıdıkları düşünülebilir. Nitekim son Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Seyyid Müftü-zâde Ahmet Efendi 1855 yılında ölünce, onun yerine Şeyh-i Seb'a olmak isteyen Müderris Şeyh Mehmet Efendi'nin talebi 1844 tarihli talimatname gerekçe gösterilerek reddedilmiştir (Demiryürek, 2009: 36-37). Erzincan'da ise Şeyh-i Seb'a kurumunun 1859 yılında hâlâ varolduğu görülmektedir.

6. Şeyh-i Seb'aların Fonksiyonu

Konuyla ilgili araştırmaların azlığı Şeyh-i Seb'aların esnaf teşkilatı içinde oynadığı rolü tam anlamıyla açıklığa kavuşturmayı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte yapılan araştırma ve görülebilen belgelerden hareketle bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Mehmet Genç Şeyh-i Seb'aların inşaat sektörü dışında kalan esnafın genel lideri olduğunu ve diğer esnaf şeyhleri ile Ahi Baba'dan fonksiyon bakımından ayrı bulunduğunu belirtmekle birlikte başka bir açıklama yapmamıştır (2007: 295). Neşet Çağatay ise Amasya Tarihi'nden naklen son zamanlarda Şeyh-i Seb'aların

görevlerinin sadece “hacca giden ve hacdan gelen esnafı uğurlayıp karşılamak için kurulan kurullara başkanlık etmek” olduğunu belirtmektedir (1997: 162). Wilkins’e göre Şeyh-i Seb’aların fonksiyonu “loncalar arasındaki veya lonca üyeleri arasındaki çatışmaları çözmek” ve “loncalar ile devlet yetkilileri arasındaki dolaylı ilişkilerden sorumlu olmak”tır (2010: 249,250). Cohen biraz daha ayrıntıya girmektedir. Ona göre, Şeyh-i Seb’a’nın (ona göre şeyh-i sınıfın) başlıca görevleri; loncaların icraatlarının denetlenmesi, mevcut faaliyetlerin incelenmesi, lonca ve diğer görevlilerin tayini, lonca üyelerinin istihdamı ve lonca genel düzeninin korunmasıdır (2003: 188). Baer ise Şam’daki Şeyh-i Seb’aların (ona göre shayhk al-mashāyikh) başlıca görevlerini; loncaların ve yöneticilerinin faaliyetlerini denetlemek, loncalar arası anlaşmazlıklarda hakemlik yapmak, loncalar ve lonca yöneticileri tarafından verilen cezaları uygulamak, hükümet ile loncalar arasında arabulucuk yapmak, lonca yöneticilerinin hesaplarını denetlemek, lonca yöneticileriyle ilgili şikâyetleri dinlemek ve lonca idarecilerinin görevlerine devam etmesi ya da yerlerine başkasının atanmasını önermek olarak saymaktadır (1963: 118). KŞS’nden edinilen bilgilerden hareketle Şeyh-i Seb’aların narh tespitinde de yetkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Kıbrıs Şeyh-i Seb’ası Cafer bin Abdürrahim (şeyhü’ş-şüyûhi’l hiref-Es-Seyyid Cafer Efendi) 22 Haziran 1818 tarihinde narh tespiti yapan yetkililer arasında bulunuyordu (KŞS, Defter No: 30: 2). Yine Kıbrıs Şeyh-i Seb’ası Müftü Hilmi Efendi 11 Ocak 1832 tarihinde narh tespiti yapan komisyon üyelerinden birisiydi (Demiryürek 2011: 63). Ayrıca Kıbrıs’ta inşaat esnafı dışındaki mesleklerde usta veya kalfa olanlar Şeyh-i Seb’aların huzurunda yapılan törenle usta veya kalfa oluyorlardı. Kıbrıs örneğinde Şeyh-i Seb’aların temel gelirleri, kalfaların usta oldukları sırada onlara sundukları hediyeler, Şeyh-i Seb’alık makamına ait vakıflardan elde edilen gelirler ve muhtemelen esnaftan alınan paralardan oluşuyordu. Bununla birlikte Kıbrıs Şeyh-i Seb’alarından El-Hac Mehmet “esnaftan külliyetli mebalîğ ahz” edip esnafa zulüm ettiği için Kıbrıs Muhassılı tarafından görevinden alınmıştır (Demiryürek, 2009: 26,33). Dolayısıyla Şeyh-i Seb’alar icraatlarından dolayı hem temsil ettikleri esnafa hem de devlete karşı sorumluydular. Kıbrıs’taki örnekler dikkate alındığında Şeyh-i Seb’aların herhangi bir esnaf grubuna mensup olmalarının şart olmadığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca Kıbrıs Şeyh-i Seb’alığı bir vakıf gibi düşünülmüş ve ilk Kıbrıs Şeyh-i Seb’ası Şeyh Ali Efendi’nin soyundan gelen ailenin en yaşlı üyesinin bu makama geçeceği en baştan kararlaştırılmıştır (Demiryürek, 2009: 19). Yani Şeyh-i Seb’alık hakkı babadan oğula geçmektedir. Şam’daki Şeyhü’l-Meşāyihlik makamı da babadan oğula geçiyordu (Baer, 1963: 115).

Şekil: 1 Osmanlı Şehrinde Esnaf Teşkilatı

Sonuç

Şeyh-i Seb'alık Osmanlı şehrindeki esnaf teşkilatı içinde yer alan bir makam olup Şeyh-i Seb'a inşaat iş kolu dışında faaliyet gösteren esnafın liderliğini yapan şeyhlerin veya kethüdaların hepsi üzerinde genel bir otoriteye sahiptir. Demek oluyor ki Şeyh-i Seb'a esnaf şeyhlerinin şeyhidir ve Şeyhü'l-Meşâyih veya Şeyhü's-Şüyûh unvanlarını da taşır.

Osmanlı şehrindeki esnaf teşkilatında iki “şeyh” vardır. Bunlardan birincisi sadece belirli bir esnaf grubunun lideridir. Bu lider Adana’da, Tokat’ta, Sivas’ta ve Kıbrıs’ta “Şeyh” unvanını taşıırken, Edirne’de ve Manisa’da “Kethüda” unvanını taşımaktadır. Bu bakımdan Osmanlı şehrindeki herhangi bir esnaf grubunun lideri olarak “Şeyh” ve “Kethüda” aynı yetki ve sorumluluğa sahiptir. Esnaf teşkilatındaki ikinci “Şeyh” ise bir şehirdeki bütün esnaf gruplarının lideridir. Bu anlamda “Şeyh”, Şeyh-i Seb'a ile aynı yetki ve sorumluluğa sahiptir.

Osmanlı şehrindeki esnaf teşkilatında üç tane de “Ahi Baba” vardır. Birinci Ahi Baba sadece debbağ esnafının lideridir. İkinci Ahi Baba, Selanik örneğinde olduğu gibi, debbağ esnafı dışındaki başka bir esnaf grubunun lideri olabilir. Bu anlamda ister debbağ esnafı lideri olsun, isterse başka bir esnaf grubunun lideri olsun, “Ahi Baba” denilen kişi “Kethüda” ile aynı yetki ve sorumluluğa sahiptirler. Üçüncü Ahi Baba ise bir şehirdeki tüm esnaf gruplarının genel lideridir. Bu anlamda Şeyh-i Seb'a ile aynı hak ve yetkilere sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı coğrafyalarında söz konusu unvan ve kavramlar (Şeyh, Ahi Baba, Kethüda /Şeyh-i Seb'a, Şeyh, Ahi Baba, Şeyhü'l-Meşâyih, Şeyhü's-Şüyûh) birlikte var olmuşlardır. Tüm esnafın lideri Trablusşam, Şam, Halep, Kıbrıs, İstanbul, Amasya, Merzifon, Bursa, Erzincan, Musul ve Tarsus’da Şeyh-i Seb'a unvanı taşıırken; Tire, Manisa, Antalya, İzmir, Budin ve Trabzon’da Şeyh unvanını taşımaktadır. Aynı lider Midilli, Niğde, Eğin, Tarsus, Beypazarı ve Trabzon’da

ise Ahi Baba unvanıyla ortaya çıkmaktadır. Hepsi de İstanbul'dan verilen beratla tayin edilmişlerdir.

Şeyh-i Seb'aların (ve tabi Şeyhlerin ve Ahi Babaların) temel görevleri; loncaların ve liderlerinin faaliyetlerinin denetlenmesi, lonca üyelerinin sorunlarının çözülmesi, lonca görevlilerinin tayini, kalfa ve ustaların yetkilendirilmesi, loncalar arası problemlerin çözülmesi, hükûmet ve loncalar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, lonca yöneticileriyle ilgili şikâyetlerin dinlenmesi, lonca yöneticileri tarafından verilen cezaların uygulanması ve narh tespittir. Başlıca gelirleri ise; kalfa ve ustalığa hak kazananların verdikleri hediyeler ile Kıbrıs örneğinde Şeyh-i Seb'alık makamına ait vakıflardan elde edilen gelirler ve esnaftan toplanan paralardan ibarettir. Şeyh-i Seb'alık makamına geçecek kişinin herhangi bir esnaf grubuna dahil olması şart değildir. Görülebilen örnekler bu makamın genellikle seyyidlere tahsis edildiğini göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok şehrinde esnaf liderliğinin (gerek Şeyh-i Seb'a, gerek Şeyh, gerekse Ahi Baba olarak) genellikle babadan oğula intikal ettiğine dair bilgiler mevcuttur.

Sonnot

¹ Cohen, 2033: 188. Cohen bu kişi için *Şeyh-i Seb'a* ifadesini kullanmıyor ama yaptığı tanımlamadan bu kişinin *Şeyh-i Seb'a* olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Fon Kodu: C.BLD., Dosya No:50, Gömlek No:2466.

Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 4, Gömlek No: 197.

Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 49, Gömlek No: 2403.

Fon Kodu: A.MKT.UM, Dosya No: 345, Gömlek No: 51.

Fon Kodu: C.EV, Dosya No: 405, Gömlek No: 20529.

Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 15, Gömlek No: 1726.

Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 116, Gömlek No: 6766.

Fon Kodu: İE.DH, Dosya No: 32, Gömlek No: 2794.

Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 49, Gömlek No: 2402.

Fon Kodu: İT.TCT, Dosya No: 14, Gömlek No: 1575.

Fon Kodu: İT.TCT, Dosya No: 9, Gömlek No: 1074.
Fon Kodu: İT.TCT, Dosya No: 7, Gömlek No: 829.
Fon Kodu: İE.DH, Dosya No: 24, Gömlek No: 2161.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 85, Gömlek No: 4208.
Fon Kodu: İT.TCT, Dosya No: 23, Gömlek No: 2466.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 108, Gömlek No: 5395.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 68, Gömlek No: 3388.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 125, Gömlek No: 6221.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 31, Gömlek No: 1549.
Fon Kodu: İT.TCT, Dosya No: 22, Gömlek No: 2349.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 40, Gömlek No: 1956.
Fon Kodu: AE.SMHD.I, Dosya No: 100, Gömlek No: 7029.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 90, Gömlek No: 4495.
Fon Kodu: C.ZB, Dosya No: 87, Gömlek No: 4307.
Fon Kodu: HAT, Dosya No: 501, Gömlek No: 24587.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 90, Gömlek No: 4488.
Fon Kodu: İE.DH, Dosya No: 32, Gömlek No: 2795.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 88, Gömlek No: 4361.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 139, Gömlek No: 2795.
Fon Kodu: C.İKTS, Dosya No: 21, Gömlek No: 1021.
Fon Kodu: İT.TCT, Dosya No: 10, Gömlek No: 1196.
Fon Kodu: İT.TCT, Dosya No: 6, Gömlek No: 649.
Fon Kodu: C.EV, Dosya No: 405, Gömlek No: 20529.
Fon Kodu: C.BLD, Dosya No: 84, Gömlek No: 4178.

2.KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesinde Bulunan Kıbrıs Şer'îye Sicilleri (KŞS) Fotokopileri

KŞS, Defter No:21, H.1198-1212.

KŞS, Defter No:24, H.1217-1220.

KŞS, Defter No:27, H.1219-1224.

KŞS, Defter No:28, H.1224-1227.

KŞS, Defter No:29, H.1230-1233.

KŞS, Defter No:30, H.1233-1238.

3.Yazmalar

Cafer bin Abdürrahim, Defter-i Sakk, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Yazmalar Bölümü, No: M.1889.

B.Kitaplar

Ali Nazima-Reşat (1318/1901). Mükemmel Osmanlı Lügati. Dersaadet: Feride Matbaası.
Ali Seydi (1330/1912). Kamus-ı Osmani. Darü'l-Hilâfetü'l-İslâmiyye: Matbaa ve Kütüphanesi Cihan.

BAER, G. (1963). "Türk Loncalarının Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi", çev. Sami Feriel. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi XVIII (4): 99-119.

BAER, G. (1980). "Ottoman Guilds: A Reassessment", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920 Social and Economic History of Turkey (1071-1920) 11-13 July 1977, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, Ed. Osman Okyar, Halil İnalcık Ankara: Meteksan Limited Şirketi.

ÇADIRCI, M. (1997). Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ÇEVİKEL, N. (2000). Kıbrıs Eyaleti, 1750-1800. Gazimağusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi.

COHEN, A. (2003). Osmanlı Kudüs'ünde Loncalar. Çev. Nurettin El-Hüseyni. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ÇAĞATAY, N. (1997). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- ÇORUH, H. (2008). II. Mahmut Döneminde Kıbrıs'ın İdarî, İktisadî ve İçtimai Yapısı (1808-1839), Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.
- DEMİREL, Ö. (1999). "XIX. Yüzyıl Osmanlı Şehir Ekonomisi (Sivas Örneği)", Osmanlı, Ed.Güler Eren, cilt.3, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DEMİREL, Ö. (2002). "Osmanlı Esnafı", Türkler, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, cilt.14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- DEMİREL, Ö. (2006). Osmanlı Dönemi Sivas Şehri. Sivas: BMS Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti. Yayını.
- DEMİRYÜREK, M. (2009). "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tesbitler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, XXVIII (45):13-42.
- DEMİRYÜREK, M. (2011). Kıbrıs Esnaf Tarihi (1750-1850), Lefkoşa: Kıbrıs Türk Esnaf ve Zanaatkarlar Odası Yayını.
- DEVELLİOĞLU, F. (2000). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DÜZBAKAR, Ö. (2008). "Work and Organization in the Ottoman Empire: Notes on the Trade Guilds of Sixteenth and Seventeenth Century Bursa", Turkish Studies 3 / 4: 414-453.
- ERDOĞRU, M. A. (2003). "Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları Üzerine Notlar", Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri. İstanbul: Globus Dünya Basımevi.
- ERGENÇ, Ö. (1980). "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi 1071-1920 Social and Economic History of Turkey (1071-1920) 11-13 July 1977, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri. Ed. Osman Okyar, Halil İnalcık, Ankara: Meteksan Limited Şirketi.
- ERGENÇ, Ö. (1995). Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- ERGIN, O. N. (1922/1338). Mecelle-i Umûr-ı Belediye I. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- EVREN, B. (1999). Osmanlı Esnafı. Doğan Kitap Yayını.
- FAROQHİ, S. (1994). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- FAROQHİ, S. (2006). Guildsmen and Handicraft Producers, The Later Ottoman Empire 1603-1839, 336-355. Ed. Suraiya Faroqhi, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press, Cambridge.
- FAROQHİ, S. (2011a). "Lonca Üyeleri ve Esnaf", Türkiye Tarihi 1603-1839: 397-415. Ed. Suraiya Faroqhi, çev. Fethi Aytuna. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- FAROQHİ, S. (2011b). Osmanlı Zanaatkarları, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- FEVZİOĞLU, B. (1999). "Kıbrıs Adasına Esnafılığı Taşıyan İlk Ustalarımız", II. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildirileri. Kırşehir:

- GENÇ, M. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi. Ankara: Ötüken Neşriyat A.Ş Yayınları.
- GÜRATA, M. (1975). Unutulan Adetlerimiz ve Loncalar. Ankara: Tisa Matbaacılık Sanayi.
- İNALCIK, H. (2007). Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- KAL'A, A. (1994). "Esnaf", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt.11. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAL'A, A. (1998). İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri, İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları I, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi.
- KAZICI, Z. (1988a). "Ahi Baba", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt.1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAZICI, Z. (1988b). "Ahilik", TDV İslam Ansiklopedisi, cilt.1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KOÇU, R. E. (2002). Tarihte İstanbul Esnafı. İstanbul: Doğan Kitap.
- KÖKSAL, F. (2006). Ahi Evran ve Ahilik. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayını.
- Kur'an, T. (1999). "Osmanlı Lonca Teşkilatı Üzerinde İslâmi Etkiler", Osmanlı, Ed. Güler Eren, Cilt:3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- MARCUS, A. (1989). The Middle East On the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century. New York: Colombia University Press.
- Mehmet Salahi. (1313/1896), Kamus-ı Osmanî. Cild-i Sâni. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Muallim Naci. (1979). Lügat-ı Naci. Haz: Faruk K. Timurtaş. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mustafa bin Şemsettin El-Karahisari. (1321/1903). Ahter-i Kebîr. İstanbul: Arif Efendi Matbaası.
- OĞUZOĞLU, Y. (1986). "Osmanlı Devri Türk Esnaf Teşkilatı", Altın Bilezik Esnaf ve Sanatkârlar Kefalet Kooperatifleri Semineri, Tebliğler. 19 Mart 1986. Ankara: Sistem Ofset.
- ÖZKUL, A. E. (2005). Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi, 1726-1750. İstanbul: İletişim Yayınları.
- PAKALIN, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. Cilt. 3, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- PARMAKSIZOĞLU, İ. (1968). "Esnaf", Türk Ansiklopedisi, cilt.15. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- PARMAKSIZOĞLU, İ. (1976). "Lonca", Türk Ansiklopedisi, cilt.15. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- REDHOUSE, S. J. W. (1890). Turkish and English Lexicon. İstanbul: Printed for the American Mission by A.H. Boyajian.
- RUHANİ, S. K. (1976). XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Safevi Esnaf Teşkilatı. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Osmanlı Müessesesi.

leri ve Medeniyeti Tarihi Kürsüsü.

SERTOĞLU, M. (1958). “Lonca”, Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi. İstanbul: İskit Yayınevi.

Şemsettin Sami. (1317/1900). Kâmûs-ı Türkî. Dersaadet: İkdâm Matbaası.

TABAKOĞLU, A. (1986). Türk İktisat Tarihi. İstanbul: Dergah Yayınları.

TORUN, A. (1998). Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

ULUÇAY, Ç. (1942). XVII. Yüzyılda Manisa’da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.

WİLKİNS, L. C. (2010). Forging Urban Solidarities Ottoman Aleppo 1640-1700. Leiden-Boston: Brill.

YEDİYILDIZ, M. A. (2003). Bursa Esnafı ve Ekonomik Hayat. Bursa: Arasta Yayınları.

YILDIRIM, O. (2008). Ottoman Guilds in the Early Modern Era. IRSH 53:73-93.